

ARMATA TRANSILVANIEI ȘI JUSTIȚIA MILITARĂ ÎN LUMINA UNUI EDICT DIN ANUL 1671

Gabriel-Virgil Rusu

Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Abstract. *THE TRANSYLVANIAN ARMY AND MILITARY JUSTICE HIGHLIGHTED BY AN EDICT FROM 1671. One of the most important voivodal institutions of Transylvania, with an uninterrupted continuity in the period of the Principate, was the army (Exercitus Transylvanie). This evolution meant important changes: the men power development - its expansion in numbers, in their training and their war strategy - determined its involvement in many fighting campaigns throughout Central and South-East Europe for eight centuries. This paper addresses a large military law terminology - through the analysis and interpretation of an edict (regulations) unknown by Romanian historiography, made by Transylvanian prince Mihail Apafi, in 1671 - contributing in completing historical and juridical information regarding the way the army and all military personnel were not only disciplined, but also how was its Christian morale towards internal and international war campaigns.*

Keywords: *Tansylvania, army, justice, military, regulation, punishment*

Studiul elementelor de justiție militară din Transilvania Evului Mediu și a Epocii Premoderne nu a făcut obiectul unor cercetări interdisciplinare aprofundate, cel puțin din partea istoriografiei și științei dreptului românesc, analizate în complementaritatea celor două discipline. Puținele referiri la armată și la legile militare au fost reiterate, compilate și dezbătute în compendii și în alte lucrări generale, lipsind în acest fel numeroase elemente de detaliu. În consecință, vă propunem o cercetare exploratorie, urmărind firul cronologic al evoluției instituției armatei ardeleni și a normelor de război integratoare, rezultând astfel o expunere de informații și date istorice, nu neapărat o analiză care, desigur, ca metodă de cercetare, nu va lipsi cu desăvârșire. Dubla condiționare, anume ineditul tratării subiectului, respectiv numărul redus al documentelor și lucrărilor specifice (specializate) pe care se sprijină lucrarea, ne obligă la a avertiza cititorul asupra ambițiilor limitate ale textului de față, asigurându-l însă că demersul se va rafina cu

alte ocazii, pe măsură ce corpul analitic care circumscrie subiectul va căpăta o mai mare consistență empirică.

Astfel, până la a ajunge la „miezul” cercetării – *Edictum militare* emis la data de 10 iunie 1671 la Alba Iulia de către principele Mihail Apafi, vom prezenta constituirea armatei voievodatului ardelean (900-1541), locul și rolul ei în arhitectura instituțională, modul în care aceasta era structurată și angrenată în diferitele campanii militare interne sau externe. Firul evoluției oștirii ardelenene va continua cu perioada Principatului Transilvaniei, când, în timpurile schimbătoare din Europa, aducătoare de noi transformări geo-politice, economice și sociale, alături de mutațiile semnificative în filosofia și tactica războiului, instituția se va moderniza și va deveni mai eficientă. Nu va fi omisă din descriere involuția sau, mai degrabă, perioada de decădere prin care a trecut armata în timpul principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea, în anul 1657, cu ocazia neinspiratei expediții războinice în *Respublica* polonă. Evoluția de circa opt secole a armatei transilvănene, urmată de desființarea sa, se va încheia odată cu eșecul insurecției ardelenene numită „Războiului curuților” de la începutul secolului al XVIII-lea.

Elementele de drept militar (*Jus ad bellum*), greu identificabile în corpusurile de legi ale Transilvaniei, *Opus Tripartitum, Approbatae et Compilatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*, sunt completate cu așa-numita „legislație specială”, în fapt regulamente, numite *edicta*.¹ Documentul inedit, expus în ultima parte a lucrării, și analiza sintetică pe marginea sa, din perspectivă istorico-juridică, a mecanismelor inchizitoriale și punitive ce reglementau viața de tabără în secolul al XVII-lea, se vor a fi o modestă contribuție din partea noastră la consolidarea domeniului. Suntem de părere că există premisele unor proiecte de cercetare în materie de justiție militară transilvană, medievală și premodernă, iar documentele de arhivă, edite sau inedite (de la regulamente militare, edicte princiare, acte de judecată, până la corespondență, conscripții militare, rapoarte informative etc.), așteaptă să fie cercetate și interpretate.

CONSTITUIREA UNEI ARMATE ÎN TRANSILVANIA

Din aparatul direct subordonat autorității supreme în stat, voievodului Transilvaniei și, după anul 1541, când regatul Ungariei practic dispare ca entitate politică, principelui ardelean, nu lipsește armata. Ea este o structură formată din profesioniști ai armelor, alături de elemente compozite, neprofesioniste, cu un minimum de instrucție, dar atașate valorilor statului, care, împreună cu rețelele de fortificații, formează un sistem de securitate mai mult sau mai puțin eficient. Responsabil cu organizarea militară este, desigur, șeful statului, care alocă resurse umane și financiare, implicând în acest efort și nobilimea politică, prosperă economic.

¹ Cercetări în domeniul justiției și regulamentelor militare la Florin Ardelean (2011).

Armata este o instituție veche, apărută în Antichitate, odată cu geneza statului, care avea nevoie de un reazem coercitiv pentru asigurarea păcii interne și a protecției în fața unor agresiuni străine. În bazinul Carpaților, primele structuri militare formate din coagularea oștilor tribale sub o singură autoritate monarhic-militară au apărut în timpul efemerului regat dacic (sec. I î. Hr. - sec. I d. Hr), dar ele au fost înfrânte și desființate de legiunile și cohortele romane în urma războaielor traiane soldate cu înființarea provinciei Dacia, în anul 106. După perioada 271-274, când ultimele armate regulate romane se retrag, abandonând teritoriile nord-dunărene barbarilor, vor trece secole întregi până când populația rămasă în acest areal va avea forța politică și economică necesară pentru o organizare militară locală menită a face față valurilor succesive de hoarde înarmate gotice, avare, hunice, gepide sau slave.

Abia în jurul anului 900, o mică oaste transilvană încearcă să se opună, fără succes, agresiunii unuia dintre cele șapte triburi maghiare venite din Pannonia. În fața cavalerilor nomazi, pentru care lupta reprezenta un *modus vivendi*, luptătorii-țărani valahi și slavi ai ducelui Gelu nu au avut nicio șansă. Superiori ca număr, tactică și logistică militară, ungurii biruitori iau în stăpânire voievodatul de pe Someșuri, pe care-l dezvoltă instituțional și-l extind, până în anul 1002, când Ștefan cel Sfânt al proaspătului regat apostolic maghiar, invocând motive de ordin economic și religios, invadează Transilvania și înfrânge rezistența lui Gyula cel Tânăr, integrând voievodatul între țările supuse Sfintei Coroane.

Cu o organizare de tip autonom, ce presupunea o serie de instituții centrale aflate sub autoritatea unui voievod – vasal al regelui Ungariei -, asistat de un vicevoievod, voievodatul de pe Podișul Transilvaniei a avut o existență seculară. În arhitectura sa instituțională identificăm o cancelarie voievodală, o adunare de stări – așa-numitele *congregatio generalis*, la care luau parte nobilimea de curte și cea provincială maghiară, alături de fruntașii sașilor, secuilor și românilor -, instituțiile fiscale și, nu în ultimul rând, o armată proprie. În baza unui drept consuetudinar, voievodul avea calitatea de comandant suprem al oștirii. În Țara Românească și Moldova, domnitorul era și „mare voievod”, adică șef al armatei, iar Transilvania nu făcea excepție de la această regulă, organizarea militară apropiindu-se de modelele occidentale.

Armata (*exercitus*) era formată din trupele recrutate din comitatele nobiliare, dar și din hospites sosiți și colonizați în țară: sașii și secuii, organizați în scaune și districte. Se adăugau apoi banderile, adică detașamentele baronilor și înalților prelați (nu foarte multe în Transilvania), alcătuite din soldați aflați în solda acestora și care, potrivit principiilor feudalității, erau puse și la dispoziția regelui, seniorul suprem, ori de câte ori acesta le solicita. Banderile reprezentau în timpul lui Sigismund de Luxemburg o componentă esențială a armatei Ungariei; prin decretul emis de regele Vladislav al II-lea în anul 1492, s-a stabilit că numărul minim de combatanți să fie de 400: jumătate din aceștia o reprezenta cavaleria grea (armigeri), iar cealaltă jumătate cavaleria ușoară de husari (Ardelean, 2019).

La armata Transilvaniei contribuiau și comunitățile românești, precum și orașele și târgurile, potrivit unui algoritm stabilit de voievod. La nevoie se putea

apela și la recrutarea unor iobagi care, înarmați și instruiți, puteau participa la campaniile militare ca trupe auxiliare (militia). Recrutarea avea la bază conscripțiile militare introduse de regele Sigismund de Luxemburg, la finele veacului al XIV-lea, pe fondul creșterii amenințării otomane la Dunărea de Jos. Ridicarea la arme a iobagilor reprezenta o situație de excepție de la regula medievală potrivit căreia destinul omului era condiționat de starea socială în care se naștea, trebuia să trăiască și murea. Laboratores (țărani) nu puteau deveni bellatores (cavaleri), iar oratores (preoții) erau recrutați exclusiv dintre nobili. Or, situația se schimbă în această parte a Europei, când, constrânse de invazia Semilunii, autoritățile centrale admit recrutarea iobagilor de pe domeniile nobiliare, regale și bisericești. Așa a apărut militia portalis, o armată de conscripție recrutată în funcție de numărul de coloni, sesii iobăgești sau porți fiscale. Astfel, 1 din 10 iobagi de pe domeniu trebuiau să se prezinte, în caz nevoie, la oaste. Conscripțiile militare au valoare de lege, incumbând obligații pentru cei conscriși. Nerespectarea prevederilor sistemului de recrutare atrăgea sancționarea stăpânului de domeniu cu o amendă de până la 50 de mărci.

Armata voievodatului, în frunte cu conducătorul ei, a participat la numeroase campanii militare ale regatului maghiar; l-a însoțit pe regele Solomon în intervenția contra pecenegilor soldată cu victoria de la Chiraleș (1068), a fost alături de regele-cavaler Ladislau cel Sfânt în luptele de cucerire a Croației și Slavoniei (1091) ori s-au bătut alături de oștile regelui Bela al IV-lea contra invadatorilor mongoli (1241). Cu ocazia Răscoalei de la Bobâlna (1437), oastea voievodală este copleșită de tumultul iobăgesc și primește ajutorul regelui Sigismund de Luxemburg în restabilirea situației. Detașamentele nobiliare ale cnejilor români din zona Hunedoarei și Banatului sunt alături de Iancu de Hunedoara în Campania cea lungă din sudul Dunării (1443), în Cruciada de la Varna (1444) sau la lupta decisivă cu Mahomed Cuceritorul de la Belgrad (1456).

Banderia era extrem de mobilă și, fiind dependentă politic și financiar de seniorul și sponsorul ei, putea fi ușor coruptă politic. În perioadele de frondă nobiliară sau de interregnum, armatele nobiliare puteau decide cui i se atribuie sau nu coroana Sfântului Ștefan. A fost cazul voievozilor ardeleni Roland Borșa (1282-1293, cu întreruperi) și Ladislau Kán, care promovează politici centrifuge, dorind transformarea Transilvaniei în „regnum” (Pop, 2003), adică în regat de sine stătător, bazându-se pe unitățile militare proprii. Acesta va fi motivul pentru care unele capete încoronate încearcă să înființeze armatele de mercenari, multietnice, supuse direct controlului lor.

Matia Corvinul a fost unul dintre primii suverani europeni care a avut în permanență sub autoritatea sa contingente mercenare. Cele dintâi unități le formează în 1462 prin angajarea soldaților cehi ai baronului Jiskra, iar numărul lor sporește în timpul războaielor din Austria și Boemia. Oastea de mercenari, compusă din cavaleri germani, cehi și maghiari, va căpăta numele de Fekete sereg (Armata neagră). Potrivit lui Bonfini, cu ocazia unei reviste de front, din anul 1487, de la Viena, aceasta era alcătuită din 20.000 de soldați din cavaleria grea și 8.000 de pedestrași. Corpusul de mercenari a fost condusă de Matia cu

mână de fier, dovedindu-și de multe ori eficiența. În schimb, întreținerea armatei reprezenta o adevărată provocare pentru finanțele regatului. Solda lunară a unui cavalerist era de cel puțin 3 florini, în timp ce un pedestraș primea 2 florini (Pál, 2006).² Principala preocupare a baronilor maghiari, la moartea regelui Matia, a fost să desființeze „Armata neagră”, contribuind în mod iresponsabil la slăbirea capacității de luptă a țării, aspect care se va vedea la începutul veacului următor.

Trebuie remarcat că Fekete sereg a fost una din primele armate moderne ale Europei, că ea era o expresie a consolidării monarhiilor centralizate (state fiscal-militare) și a modificărilor importante în filosofia războiului, care au avut lor în secolele XV-XVI. Statele din centrul și apusul continentului cunoșteau o adevărată „revoluție militară”, printr-o schimbare radicală în abordarea tactică a bătăliilor. Un element important l-a reprezentat utilizarea la scară largă a armelor de foc, tot mai diverse și mai adaptate luptelor, dar și realizarea formațiunilor de luptă liniare ce favorizau întrebuințarea mai eficientă a gurilor de foc. O adevărată „revoluție a prafului de pușcă” are loc pe continent, iar inginerii și arhitecții proiectează și construiesc fortificații bastionare cu planuri geometrice, care aduc avantajul de partea celor asediați (Ardelean, 2019). Una dintre cele mai reprezentative construcții militare bastionare ale Transilvaniei a fost cea de la Gherla, ridicată între anii 1538-1540, din inițiativa cardinalului George Martinuzzi, care a apelat la echipa arhitectului italian Domenico da Bologna. De-a lungul veacurilor, fortificația și-a dovedit eficiența, rezistând majorității asediilor.

Toate aceste mutații se produc și pe fondul ofensivei Semilunii în Europa sud-estică și centrală. În anul 1521, la Mohacs, oastea regatului, condusă diletant de arhiepiscopul de Kalocsa, Paul Tomori, este înfrântă în numai câteva ceasuri de spahii și ienicerii sultanului Suleiman Magnificul. Lipsa de profesionalism și orgoliile politice au făcut ca înaltul prelat, devenit strateg militar, să nu mai aștepte armata Transilvaniei și pe voievodul ei, Ioan Zapolya, dorind să-și asume singur eventualul succes. Au urmat, în anul 1541, ocuparea capitalei Buda și transformarea părții centrale a Ungariei în pašalâc. Ardealul voievodal, la care s-au lipit comitatele din regat neocupate de otomani, adică Partium regni Hungariae (Banatul, Crișana, Sătmarul și Maramureșul), se va constitui într-un principat aflat sub suzeranitatea Înaltei Porți.

ARMATA TRANSILVANIEI ÎN EPOCA PRINCIPATULUI

În vremurile tulburi în care s-a constituit, a evoluat și, mai apoi, și-a încetat existența politică în regim semi-independent, Principatul Transilvaniei (1541-1691), autoritățile au depus mari eforturi pentru apărarea bunurilor publice și private, pentru securizarea frontierelor (în accepțiunea lor medievală, premodernă),

²Pentru a avea o reprezentare a cât însemna solda unui mercenar trebuie spus că în secolul al XVII-lea un animal de povară era evaluat între 6 și 9 florini (Dáné, 2006).

precum și în scopul promovării unor politici externe regionale menite să confere putere și prestigiu. Inevitabil, creșterea rolului armatei, recrutarea, dotarea și pregătirea contingentelor, precum și întărirea sistemului de fortificații, după paradigmele apusene, au fost nelipsite din preocupările suveranilor de la Alba Iulia, așa cum rezultă din jurămintele de investitură.

Armata Principatului s-a dezvoltat pe structura celei voievodale. Principele, la fel ca odinioară voievodul, era comandantul suprem cu prerogative militare emergente din tradiția voievodală. În calitatea sa de șef absolut al armatei, el putea decide declararea războiului sau încheierea păcii, mobilizarea oștirii, alocarea unor fonduri destinate participării în campaniile militare, sau, pe timp de pace, organizarea unor reviste de front și implementarea programelor de instrucție. Data și locul revistelor de front, numite *muștra*, erau stabilite în funcție de agenda principelui: în 1575, Ștefan Báthory verifică personal trupele din comitatele Hunedoara și Alba, celelalte comitate fiind convocate la Turda, iar, după aproape un secol, în anul 1657, urmașul său, principele Gheorghe Rákóczi al II-lea, își inspecta oastea pe platoul din fața cetății Gherla, înainte de a pleca la război în Polonia (Rusu, 2004). Un loc obișnuit pentru *muștra* era râtul de lângă satul Someșeni, comitatul Clujului. Studiul lui Pokoly József (1901) relevă faptul că neprezentarea potențailor locali la aceste activități era considerată un delict, cei vinovați putând fi sancționați de principe, riscând chiar să-și piardă averea și statutul social, așa cum rezultă, spre exemplu, din documentele comitatului Solnocul Interior.

Calitățile militare ale principelui au variat, de la caz la caz, de la cei care au dat dovadă de lacune majore în coordonarea armatei (de pildă, Gheorghe Rákóczi al II-lea nu a fost un bun strateg, a reacționat de multe ori emoțional și nu a ținut seama de expertizele generalilor săi – vezi expediția polonă din anul 1657; nici Andrei Báthory nu a fost un bun comandant: s-a văzut acest lucru la Șelimbăr, în anul 1599) până la remarcabili strategii - vezi cazul lui Gabriel Bethlen (care și-a condus personal oștile în Ungaria Superioară, smulgând de la Habsburgi importante teritorii catolice) sau Ștefan Báthory (care a rămas în conștiința polonezilor drept „gloriosul” și învingătorul țarului Ivan cel Groaznic, căruia trupele de secui i-au produs mari pagube pe câmpul de luptă de la Psków, în luna august a anului 1581, așa cum o subliniază Davies, 2005).

Comandantul suprem era secondat de marele general al armatei (*főgenerális*), numit în izvoare și „căpitan suprem” (*capitaneus supremus*), așa cum au fost Moise Székely, Ștefan Bocskay, Gabriel Bethlen sau Ioan Kemény, buni conducători de oști, toți deveniți principii ai Transilvaniei. Alții, precum Balthazar Báthory (nobil din familia princiară care a aspirat la cea dintâi funcție în stat de pe poziția de general suprem, apoi de guvernator) sau Paul Béldi, complotând și implicându-se în urzeli politice, și-au pierdut viața (marele general Béldi, încercând să-l înlăture pe principele Mihail Apafi de la putere, a sfârșit sugrumat în beciurile de la Ediküle, deși încercase să-și găsească salvarea în exil, pe malurile Bosforului).

Armata (*Exercitus Transylvaniae*), extinsă numeric, mai performantă și cu competențe mai mari decât cea voievodală, se compunea din „oastea princiară

permanentă” și „oastea țării”, aceasta din urmă strânsă (la și) de nevoie de nobilimea comitatelor, de secui și sași. Cea dintâi componentă a armatei transilvane, oastea permanentă a principelui (un element de noutate față de perioada voievodală), era formată din profesioniști, ostași de meserie, bine instruiți, echipați și plătiți din vistieria statului (solde lunare). Avea unități de cavalerie, de pedestrimă și trupe de mercenari, existând chiar și un corp ce însoțea convoiul princiar pretutindeni, asigurând protecția suveranului.

Principele, în acord cu Dieta, stabilea în mod clar locurile în care era permisă încartiruirea, precum și pe cele în care aceasta era interzisă. Se exceptau domeniile nobiliare, ținuturile sașilor, orașele etc., amenzile pentru cei care încălcau normele fiind foarte mari, mergând până la suma de 200 de florini. Pe timp de pace, contingentele regulate nu se ridicau la peste 1000 de persoane, dar la nevoie ele erau completate de trupe auxiliare formate din garnizoanele cetăților fiscale (dărăbani, pușcași, libertini) și plăieși, aceștia din urmă fiind țărani scutiți de biruri în schimbul prestării serviciului de pază a granițelor țării (Andea, 2003). Toți erau obligați ca, în condiții de mobilizare, să răspundă prompt, având asupra lor echipamentul militar complet. În semn de apreciere pentru implicarea și devotamentul față de principe și față de țară, în secolul al XVII-lea, o mare parte dintre pușcașii cetății Chioar au fost înnoțiați ca armaliști (Hossu, 2003).

O salbă de fortificații proteja spre vest și nord Principatul, în vreme ce răsăritul și sudul erau apărate de intruziunile agresive de Munții Carpați și de cetățile de la intrările/ieșirile din defileuri: Făgăraș, Micloșoara, Prejmer, Bran sau Odorhei. Lipsa formelor de relief înalte spre ținuturile controlate de turci în pusta maghiară i-a determinat pe suveranii de la Alba Iulia să acorde o mare importanță întreținerii și extinderii sistemelor de fortificații ale cetăților: Lugoj, Caransebeș, Timișoara, Jidoara, Făget, Arad, Lipova, Șoimuș, Vărădia de Mureș, Șiria, Ineu, Dezna, Beiuș, Pomezeeu, Oradea, Șinteu, Săcuieni, Sâniob Sătmar și Hust. Supuse la mare presiune de beii războinici din Alföld, aceste construcții militar-arhitectonice vor fi ocupate sau cedate rând pe rând, iar principatul își va vedea redus teritoriul cu fiecare cetate pierdută.

Mai ales după pierderea Banatului timișan (1551) și căderea cetății Oradea (1660), un al doilea brâu de fortificații, un al doilea aliniament din piatră va fi pus în fața agresorilor dinspre apus: Hațeg, Deva, Ilia, Bologa, Șimleu, Cehu Silvaniei și Chioar, la care se adăugau cetățile din interior cu rol strategic la fel de important, cele din Beclean, Gherla sau Gurghiu. Și principalele orașe transilvane aveau incinte de apărare impresionante, care au rezistat asediilor, așa cum a fost cazul Clujului, Sibiului, Brașovului, Sighișoarei, Bistriței sau al capitalei Alba Iulia. Pentru întreținerea zidurilor acestora s-au depus eforturi deosebite, mulți țărani fiind obligați la *gratuitus labor* (Monumenta, 1883).³

³*Gratuitus labor* se realiza conform sistemului celor trei națiuni privilegiate. Dieta de la Alba Iulia din 13 mai-10 iunie din 1635 decreta în art. XX: *Am hotărât ca fiecare 12 porți să dea câte un car cu patru boi și doi oameni pentru renovarea cetăților. Astfel, Oradea să fie ajutată de către comitatele exterioare Bihor, Crasna, Solnocul de Mijloc și Maramureș, Ineu de comitatele Zarand,*

Cetățile erau deservite de garnizoane conduse de căpitani, castelani sau prefecti. La 14 iunie 1540, nobilul Paul Bánk este castellanus Nova e arcis Balwanyos (Gherla); patru ani mai târziu acesta apare într-un document cu intitulăția praefectus arcis Balwynyos (Kádár, Tagány & Réthy, 1901); un alt act, din 1608, vorbește despre capitaneus Gabriel Haller din cetatea Făgărașului (Sebestyén, 1992). Din componența personalului încadrat reținem lefegiii permanenți, printre care tunarii, artificierii, cunoscători ai luptelor de cetate, de regulă etnici nemți. La Deva, în anul 1648, funcționau două garnizoane, respectiv una „maghiară”, alcătuită din 50 de persoane (5 decurii) și o alta „germană”, formată din 13 persoane, dintre care 2 tunari, un toboșar, restul de alte categorii, plus 10 decurii constituite din locuitori ai orașului vechi, cu un total de 163 cetași (Andea, 2003).

Oastea țării, numită și „oastea cea mare”, era organizată potrivit principiului națiunilor privilegiate și era convocată doar în mod excepțional. Ridicarea la oaste se făcea în nomine principis, în condiții de criză internă sau de amenințare externă, ori pentru organizarea unor campanii militare în afara hotarelor țării, prin emiterea unor documente de mobilizare semnate și pecetluite de suveran prin intermediul Cancelariei maior. Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei statuau: „Dacă e nevoie să fie expediție de război, fie generală, fie parțială, în conformitate cu starea lucrurilor și a nevoilor, la porunca principilor, toate ordinele cu prerogative nobiliare sunt obligate să se ridice.” (Constituțiile Aprobate, 1997). Dieta de la Cluj din 26 februarie 1543 insista asupra întreținerii unui corp permanent de oaste format din 1500 de oameni, fiecare națiune fiind obligată să furnizeze și să întrețină câte 500 de soldați (Ardelean, 2019), toți având asupra lor întregul inventar militar. Ulterior, numărul lor sporește, în funcție de dimensiunea intervenției militare proiectate, de remarcat fiind convocarea-record: 70.000 de combatanți ardeleni din timpul principelui Bocskai. Pe la jumătatea secolului al XVII-lea, efectivele oștirii celei mari s-au stabilizat la 50-60000 de luptători.

Baza armatei o constituia, așadar, contribuția egală a fiecăreia dintre națiunile privilegiate, potrivit sistemului *Unio trium nationum*. Vorbim, în primul rând, de unitățile de luptă ale comitatelor, care înlocuiau vechile banderii nobiliare din perioada voievodatului. La oaste se prezenta corpul comitatens în frunte cu comitele sau vicecomitele său, însoțit de nobilii locali cu oamenii lor, având ca steag simbolul heraldic al comitatului. De aceea banderile comitatelor sunt denumite adesea „steaguri”. A doua componentă o formau efectivele de secui combatanți, constituiți într-un corp separat, având propriii comandanți, respectiv un general ajutat de căpitani scăunali și vicecăpitani. Secuii au fost o resursă militară pe care principii se puteau baza mereu. În anul 1606, Ștefan Bocskai le cerea fruntașilor din Secuime să-i trimită 2000 de combatanți pedestrași, îmbrăcați în uniformă roșie, pușcași buni,

Severin și Hunedoara, iar comitatele din Ardeal să servească cetatea Gherla. Întrucât comitatul Alba se află departe, acesta să dea ajutor în bani, dar acolo unde a bătuit ciurma, localnicii să fie exceptați de a da care cu boi. Sașii care nu vor să facă nici ei excepție, au promis că vor da 100 de care ce vor fi trimise la Gherla, în felul acesta (se consideră că) și ei prestează ca și comitatele (Monumenta, 1883).

împreună cu alți 2000 de călăreți lăncieri bine pregătiți (Andea, 2003). În fine, cel de-al treilea corp al armatei Transilvaniei îl reprezentau sașii, mai puțin numeroși ca secuii. Dieta de la Sighișoara din anul 1540 hotărâ ca teutonicii să susțină material un număr de 3000 de soldați, numiți „pedestrași negrii”, după culoarea veșmintelor ostășești. Semnificativ este faptul că, printre soldații puși la dispoziție de districtele săsești, identificăm și români libertini, mai ales bistrițeni, constituiți în decurii, organizați pe sate. Obligația militară a sașilor a fost răscumpărată de multe ori prin bani, aceștia angajându-și mercenari ori contribuind cu logistica asediilor, renovării sau întreținerii cetăților. Se alăturau călăreții, pedestrașii și tehnica de artilerie (aparatu bellico) puse la dispoziție de orașe și târguri, din scaune și districte, conform prevederilor Dietei (Dörner, 2003).

Armata putea fi completată în scop defensiv cu „miliția portală”, cu tradiție în societatea militară transilvană. Astfel, dacă pericolul pentru țară era unul major, iar structurile de securitate nu ar fi putut face față, principele se putea baza și pe iobagii înarmați din care se compunea „miliția”. Potrivit hotărârilor Dietei de la Turda din 22 decembrie 1542, fiecare nobil era obligat să înarmeze câte un călăreț bine pregătit la fiecare zece porți fiscale (Acesta, în fapt iobag de pe un domeniu nobiliar, trebuia să se prezinte la data și la locul stabilit de autoritățile centrale pentru a participa la campanii militare. Nobilul stăpân urma să fie sancționat cu câte un florin pentru fiecare iobag care nu se prezenta la concentrare. Ulterior, acesta se putea întoarce împotriva supusului său, judecându-l și pedepsindu-l în cadrul instanței dominale pe care o prezida). Dacă nobilul refuza să se prezinte la oaste, putea fi decăzut din starea socială și să-și piardă cu totul averea, deoarece obligativitatea serviciului militar reprezenta principala îndatorire a unui aristocrat transilvan. Uneori, refuzul de a participa la o convocare putea atrage după sine chiar pierderea capului, fiind perceput ca o dovadă a infidelității față de țară și principele ei.

Potrivit pastorului Iacob Konrad Hildebrandt, un sol suedez venit în misiune diplomatică la Alba Iulia în anul 1656 (Holban, Alexandrescu-Drescu Bulgaru & Cernovodeanu, 1973), oștirea lui Gheroghe Rákóczi al II-lea era alcătuită din 40000 de soldați recrutați de principe din Transilvania și Ungaria Superioară, alături de 20000 de cazaci, 10000 de moldoveni conduși de serdarul Grigore Hăbășescu și 8000 de munteni aflați sub autoritatea căpitanului Ovidioianu. Același autor descoperea între seimenii principelui câțiva infanteriști viteji, dar nestatornici în credință, originari din Tracia; deci, putem bănui prezența, e adevărat redusă, a unor elemente mercenare de origine balcanică. Cu o armată eterogenă, însă totuși numeroasă, bine motivată și bine echipată, principele Transilvaniei pleca în expediția militară din Polonia dorind să obțină coroana aceluia regat.

Ceea ce a urmat întreprinderii curajoase a ardelenilor s-a numit ruina exercitus Transylvaniae, respectiv, la 22 iulie, la Czarni Ostrov, în 1657, în apropiere de orașul Trembowla, a fost îngropat mitul invincibilității armatei ardeleni, mit construit („cu fier și sânge”) în timpul ilustrațiilor înaintași ai tânărului suveran, de Ștefan Bocskay, apoi de Gabriel Bethlen și Gheroghe Rákóczi I. Epuizată și părăsită de aliați (și chiar de principe, care a ales să plece din tabără în

mare taină spre patrie), armata transilvană a fost o pradă facilă pentru sângeroșii tătari crâmneni instigați de Poartă. Floarea nobilimii, conducătorii armatei și mulți soldați au cunoscut umilința robiei tătare, fiind ulterior eliberați în baza unor sume mari cheltuite pentru răscumpărare, concomitent cu eforturile diplomatice ale domnitorilor români.

Ruinarea armatei și disiparea ei în condițiile crizei interne ce a urmat episodului polonez (1657-1660), alterarea capacității de apărare în primul rând datorită ocupării cetății Oradea de către turci și falimentul economic au fost, pe lângă intervențiile externe pustiitoare, cauzele principale ale decăderii statului autonom ardelean. Fără prieteni și aliați externi puternici, Transilvania este ocupată și integrată Imperiului Habsburgic la finele secolului al XVII-lea, perioadă în care instituțiile statului cunosc transformări radicale: funcția de principe dispăre, fiind înlocuită de cea de guvernator, dieta își restrânge sfera de prerogative, armata este practic compromisă și desființată după Războiul curuților (1703-1711), iar consiliul și cancelaria princiară suferă modificări de esență.

ROLUL EDICTELOR MILITARE ÎN ÎNFĂPTUIREA JUSTIȚIEI

Performanțele armatei Transilvaniei nu ar fi fost posibile în lipsa unor reglementări juridice menite a conferi structurilor de conducere și execuție competențe, organizare riguroasă și disciplină de fier. Istoria dreptului scris ardelean nu abundă în referințe specifice asupra unor corpusuri de legi distincte în domeniul militar, ba dimpotrivă. În cercetarea noastră am identificat câteva documente emise la nivel central sau local, care pot constitui eventuale „izvoare ale dreptului militar”: Constituțiile Aprobate (*Approbatae Constitutiones*), hotărârile dietelor, edictele sau regulamentele militare ori conscripțiile militare. De precizat că în acea perioadă (secolul al XVII-lea) încă nu se făcea distincția clară între codificarea faptelor penale în sine și aspectele procedurale care țin de „evidențierea” lor - cercetare (*inquisitio*), judecare și condamnare.

Despre dreptul militar sau „dreptul de război” vorbește, pentru prima dată în literatura juridică a Transilvaniei, Ștefan Werböczy. În Titlul 4 al primei părți din *Tripartitum*, el definește dreptul militar ca fiind „ceremonia pornirii la luptă, încheierea de alianțe și, la un semnal dat, atacul asupra dușmanilor” (Werböczy, 1897/2007). După cum am spus astăzi, dispozițiile suveranului pentru mobilizarea armatei, purcederea la război, *muștra* ori rechizițiile în caz de necesitate, precum și tratatele de pace, armistițiile ori alianțele militare încheiate sunt documentele care intră în sfera dreptului militar, elemente care-i conturează sediul materiei. Intră în această categorie și *Approbatae*, document cu rol de constituție a Transilvaniei (1653), ce stabilea reguli foarte clare și detalii privind ridicarea la oaste, excepțiile, inspecțiile de război, încartiruirile și armata permanentă (*Constituțiile Aprobate*,

1997). De precizat totuși că nici *Opus Tripartitum* și nici Constituțiile Aprobate nu excelau în oferirea unor soluții procedurale, detaliate, pentru înfăptuirea justiției militare în domeniul penal.

Armata în sine era o concentrare eterogenă de indivizi cu felurite forme de instruire, provenind dintr-o varietate de medii sociale, din țări diferite, atunci când oastea avea în componența sa și mercenari, printre cei înrolați putându-se strecura și indivizi predispuși, din motive sociale, conjuncturale sau chiar patologice, la comiterea unor fapte circumscrise azi sferei penale sau contravenționale. În prima jumătate a secolului al XVII-lea, informații despre problemele create de unii soldați ajung să fie discutate chiar în parlamentul țării. De pildă, din documentele Dietei de la Alba Iulia, din 25 ianuarie - 17 februarie 1630, rezulta că: „*Mulți dintre asasini, destrăbălați și alți răufăcători, pentru a scăpa de urmărire, vin și se angajează ca ostași pedestri sau călare, spre marea pagubă a unor oameni. Am hotărât [...] ca cei găsiți cu astfel de fapte rele să fie prinși și pedepsiți fără excepție.*” (*Monumenta*, 1883). Este vorba, desigur, de acei indivizi cu antecedente care, sub paravanul uniformei de soldat și al statutului special conferit de haina militară, au comis fărădelegi în paguba unor particulari. Astfel, a apărut necesitatea elaborării unor norme destinate prevenirii și descurajării unor asemenea elemente, instrumente menite a-i pedepsi în mod exemplar pe hoții, trădătorii, dezertorii, criminalii sau alte categorii de infractori infiltrați printre soldații de carieră.

Ștefan Werbőczy „teoretizează” răspunderea soldaților pentru infracțiunile comise, *pedepsirea crimei militare* fiind unul dintre subiectele de care este cu predilecție interesat. Juristul enumeră în *Tripartitum* faptele considerate infracțiuni, insistând asupra „crimei” de *neprezentarea la oaste*, o inacțiune ce putea atrage sancțiuni penale drastice, mai ales în vreme de război, subiecții putând fi atât militari din trupele regulate, cât și soldați-mercenari sau componenți ai unor formațiuni de luptă organizate la nivel de comitate (Werbőczy, 1897/2007). În Constituțiile Aprobate identificăm articole referitoare la fapte comise și de către potențați: „*Dacă în timpul campaniei militare vreun nobil ar săvârși silnicii contra altora, sau alte fapte interzise, să fie permis, dacă ar vrea să-l trimită în judecată sub steag, să răspundă făptuitorului sub steagul comitatului său; dacă dorește, poate fi trimis justiției militare, și, decizându-se asupra faptei sale, să fie executată pedeapsa [...]; totuși, judecătorii să nu atingă în felul acesta legile privitoare la pierderea moșiei și să nu se încalce nici împricinații.*” (*Constituțiile Aprobate*, 1997). Așadar, un nobil suspect de săvârșirea unei infracțiuni avea posibilitatea de a alege între a fi judecat de comandantul steagului *comitatens* (comitele sau vicecomitele, care aveau și calitatea de *judex*) ori de instanța militară formată din ofițeri.

Înmulțirea subiecților și situațiilor în care cei înregimentați puteau săvârși abateri reclama o legislație specială. Așa apar în secolele XVI-XVII regulamentele militare, numite și *edicta*, elaborate de principe și aplicabile tuturor celor aflați sub arme, indiferent de statutul social. Ele erau aduse la cunoștința ofițerilor și soldaților înainte de plecarea în campaniile militare ori pe timpul perioadelor de instruire (muștra). În textul acestor normative care reglementează viața de tabără, se regăsesc o serie de imperative: militarii să aibă un comportament creștinesc (să nu fure, să nu

mintă, să nu înjure numele Domnului sau să nu ducă o viață desfrânată), să nu stârnească panică în rândul camarazilor prin atitudinea personală sau prin răspândirea de știri false, să nu aibă contact cu inamicul, să fie vigilenți etc.

Un astfel de edict este cel emis de regele Poloniei și principe al Transilvaniei, Ștefan Báthory, înaintea de a purcede în expediția asupra orașului Danzig din anul 1577. Regulamentul stabilea, în descrierea lui Ardelean (2011), un program special al taberei, cu un sistem de semne, semnale, parole și consemne clare („*Când aude sunetul tobelor, fiecare soldat trebuie să se alăture restului companiei sale, identificată printr-un stindard propriu sau steag*”), cu reguli de prevenire a incendiilor, cu restricții privind accesul atelajelor, hangiilor sau negustorilor în campus („*Accesul hangiilor și al altor negustori în tabăra militară este interzis, aceștia primind locuri speciale în afara taberei*”), cu măsuri pentru gestionarea eficientă a turmelor de animale, cu reguli de prevenire a altercațiilor („*Bătăile dintre soldați înăuntrul sau în afara taberei militare sunt interzise; Cei care încalcă această regulă și cauzează răni celorlalți sunt pedepsiți cu moartea; dacă bătaia se întâmplă fără arme, agresorilor le vor fi tăiate brațele*”) sau furturilor între soldați, dar mai ales cu un set de pedepse pentru vinovați care mergeau până la pedeapsa capitală („*Dacă cineva fură mâncare, haine sau alte obiecte care aparțin altor soldați, va fi condamnat la moarte prin spânzurare; Cel care provoacă un foc înăuntrul taberei militare, intenționat sau din greșeală, este pedepsit la moarte.*”).

Un *Edictum militare. Tempore partialis insurrectionis, datum (in) anno 1671, die 10, Junii, Albae Juliae* (1892), în vremea principelui Mihai Apafi, mai exact cu ocazia organizării unei mustre parțiale la Someșeni, vine să introducă o stare de moralitate și de disciplină spartană în rândul armatei. Această normă specială are la bază elemente de drept cutumiar codificate în regulamente similare emise anterior.

1. Dacă cineva înjură numele sfânt al Domnului să fie condamnat la moarte;
2. Dacă cineva se destrăbălează, faptă pentru care Sfânta Scriptură prevede moartea, să fie condamnat la moarte;
3. Dacă cineva atacă superiorul său, să fie condamnat la moarte;
4. Dacă cineva este trimis undeva pentru a sluji patria și nu execută ordinul, să fie condamnat la moarte;
5. Dacă cineva răspândește zvonuri false, după gravitatea faptei să fie pedepsit cu loviri de bătă sau condamnat la moarte;
6. De asemenea, dacă cineva primește scrisoare de la dușman sau discută cu acesta și nu raportează superiorului, să fie condamnat la moarte;
7. Dacă cineva părăsește straja, să fie condamnat la moarte;
8. Dacă cineva ridică arma împotriva propriului său camarad, să fie bătut cu bătă;
9. Cel ce accidentează sau omoară un camarad să fie pedepsit prin reciprocitate;
10. Dacă cineva rămâne în afara taberei militare, după ce s-a strigat numele lui Isus, să fie bătut cu bătă;

11. Dacă cineva atacă pe cei care aduc provizii pentru tabără, pentru fapta lor să fie condamnați la moarte;
12. Dacă cineva fură din proviziile taberei, să fie pedepsit prin bătaie cu bâta;
13. Dacă cineva fuge din tabără, să fie spânzurat pentru aceasta (Edictum militare, 1892).

Corpusul de articole are aplicabilitate exclusiv în perimetrul taberei militare. Riscurile pentru cei care încălcau edictul erau foarte mari; nu mai puțin de 10 dintre cele 13 articole îl puteau aduce pe soldatul indisciplinat, trădător, dezertor sau criminal în fața călăului. Pentru faptele considerate grave și pedepsite cu moartea, se practica execuția prin decapitare, în cazul nobililor, și prin spânzurare, în situația în care făptașul era de o condiție socială modestă (de exemplu, păstorii de turme rechiziționate sau cumpărate pentru armată care plecau din tabără fără permisiunea căpitanilor). În restul cazurilor cu pericol social redus erau aplicate pedepse corporale, adică bătaia cu bâta sau nuiaua. Parcă niciun text de lege, chiar specială, cum este cea de față, nu prevede pentru atâtea fapte ilicite pedeapsa cu moartea: *injurii aduse Divinității, atacul asupra superiorului, uciderea camaradului, insubordonarea, părăsirea postului, răspândirea unor zvonuri false, trădarea prin transmiterea de secrete dușmanului sau simpla colaborare cu acesta, atacul convoaielor cu provizii sau dezertarea*. Unele dintre aceste abateri grave le regăsim codificate și în legislația penală actuală, semn că, în ciuda trecerii timpului, moravurile nu s-au schimbat.

Una dintre cele mai comune fapte comise în timpul expedițiilor militare o reprezenta dezertarea, asociată cu fapta de trădare (*nota infidelitatis*). Soldatul care părăsea tabăra sau teatrul de operațiuni era considerat damnat și vagabond,⁴ urmând a fi căutat, prins, închis și deferit justiției.⁵ În istoria militară a Transilvaniei, cel mai mare val de dezertări s-a produs cu ocazia campaniei principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia, din anul 1657. Pe fondul eșecului politic și diplomatic, armata transilvană s-a văzut izolată și părăsită de aliați în mijlocul teritoriului inamic. Pe acest fond, „[...] câteva mii de unguri și români, dezertând și fugind, au ajuns în patria lor fără nicio pierdere, mergând prin Moldova” (Rusu, 2004). Într-un jurământ de fidelitate scris la 1658, soldatul ardelean Gábor Fay recunoștea: „[...] în cursul expediției poloneze am evadat de lângă Alteța sa, fără ca aceasta să știe și contra voinței sale, și, împreună cu mai

⁴„[...]Jaici în Transilvania sunt mulți ostași și haiduci vagabonzi care nu pot arăta acte; aceștia să fie prinși de către comiții supremi și vicecomiții, căpitanii, craibirăii și juzii de la sate și nobilii și să fie ținuți în detenție până își dovedesc nevinovăția. Iar dacă se dovedește că au săvârșit tâlhării sau abuzuri, să fie pedepsiți (Monumenta, vol. VI, 1881).

⁵Dieta de la Leț, 25 octombrie-4 noiembrie 1600, prevede la Art. 18 următoarele: *Văzând vagabondașul și tâlhăriile ce se petrec în țară, din cauza haiducilor, călărașilor și pedestrașilor fără stăpâni, și întrucât înainte, în Ardeal, astfel de oameni lipsiți de plată nu au fost, ci aceștia au locuit dincolo de marginile țării, de acum înainte haiducii, dacă vor rămâne în țară, să-și caute slujbă plătită. Iar dacă nu vor să slujească și vagabondează prin sate, atacă orașele și săvârșesc distrugerii ori tâlhării ca și latronii, atunci locotenenții să-i prindă și să-i spânzure, iar ostașii de rând dintre ei să fie închiși (Monumenta, vol. IV, 1878).*

mulți tovarăși, am părăsit Polonia, abandonând-o pe Alțeta sa în ciuda obligațiilor pe care le aveam ca servitor al său”(Rusu, 2004). Neprimind pedeapsa pe care totuși ar fi meritat-o, declară că a rămas fidel lui Rákóczi și întregii sale familii. Situația era aproape identică în tabăra moldovenilor. Șeful lor îi scria, la data de 4 iulie 1657, domnitorului Gheorghe Ștefan: „*Întrucât principele amână de la o zi la alta plata soldei noastre lunare [...] traversând Vistula, 500 de oameni au fugit, iată-ne fără ei*”(apud Jónás, 1964, p. 117). Majoritatea dintre dezertori nu și-au primit pedeapsa, cu excepția infanteriștilor mercenari din Tracia, *nestatornici în credință*, care fuseseră arestați la întoarcerea lor în Transilvania și executați din porunca lui Rákóczi, la Alba-Iulia.

Interesant este faptul că o parte dintre aceste infracțiuni comise de militari, cum ar fi: *omuciderea, vătămarea corporală, destrăbălarea sau sudalma*, sunt identificabile și în „legislația civilă” a statului ardelean din acea perioadă. Pedepsele erau aceleași în ambele situații: condamnarea la moarte, faptele fiind considerate *maior potentia*, adică de o gravitate extremă. În schimb, pentru furtul de alimente se prefera doar bătaia cu nuiaua, probabil considerându-se că prejudiciul nu poate fi foarte mare. Furtul de cai și, în general, furtul de animale era încadrat la fapte cu pericol social ridicat, situații ce în mod cert atrăgeau pedeapsa capitală, atât în spațiul civil, cât și în cel militar.

De regulă, soldații care, în timpul expedițiilor militare, săvârșeau infracțiuni de omor, tâlhărie, furt, lezarea superiorului, părăsirea străzii, dezertarea etc. erau judecați de comandanții lor nemijlociți, de exemplu hotnogul (locotenentul) sau căpitanul. Ei realizau actul de justiție militară în procedură de urgență. Și tot în procedură de urgență sentințele erau puse în executare, având în vedere contextul în care aceste procese se consumau. Uneori vinovații erau condamnați și executați fără respectarea etapelor unui proces penal. Din păcate, în stadiul actual al cercetărilor noastre nu am reușit să aflăm dacă funcționau mecanismele de apel la instanțele superioare, dar credem că, cel puțin în cazul nobililor condamnați, exista „portita” obținerii grațierii din partea principelui.

Au fost situații când însuși suveranul împărțea dreptatea, în baza dreptului său de comandant și judecător suprem. La data de 15 iunie 1644, aflându-se în plină campanie militară în Ungaria Superioară cu ocazia Războiului de 30 de ani, Gheorghe Rákóczi I este pus în fața soluționării unei astfel de spețe. Principele și magnații săi au părăsit Prešovul deplasându-se la Sárós și, de acolo, mai departe, spre castelul Jeszenő, intenționând să-l asedieze. Însă doi căpitani însoțiți de oamenii lor au rămas în urma convoiului, jefuind un nobil local. Aflând de veste și constatând probabil săvârșirea unei infracțiuni de *invasio* (pătrunderea prin forță în casa nobilului și confiscarea bunurilor mobile), principele dispune executarea ofițerilor săi prin decapitare. Constatăm că, în situația de față, cei doi nu au comis neapărat o infracțiune incriminată de regulamentele militare (nici nu o identificăm în textul edictului), ci o faptă considerată de instanțele ardelenene ca *maior potentia* sau *nagyobb hatálmaskodás*, îndreptată împotriva unui nobil, pentru care pedeapsa era

moartea. Iată că legile generale ale statului transilvan în materie penală aveau aplicabilitate și dincolo de granițele sale, cu ocazia campaniilor militare.

Alte regulamente interziceau soldaților profanarea de morminte în timpul expedițiilor. Cu ocazia aceleiași întreprinderi din *Respublica* polonă, în timpul asediilor orașelor fortificate Lancut și Lanckorona, potrivit cronicarului Georg Kraus, „[...]Jardelenii, cazacii, moldovenii și muntenii pricinuiră pretutindeni pagube mari [...] siluiau și necinsteau femei, spărgeau curțile nobililor, bisericile și mănăstirile. Luau toate odoarele din biserici, se purtau foarte rău cu călugării și preoții, dezgropau morții din morminte ca să caute giuvaieruri și altele. Cerneau cenușa morților ca să găsească mărgăritare și făceau și alte rele.” (Kraus, 1965). Din păcate, Gheorghe Rákóczi al II-lea nu a luat nicio măsură față de soldații care săvârșeau astfel de fapte, lucru ce explică degradarea disciplinei militare, dezertările și scăderea autorității principelui pe timpul nefastului episod polon.

Soldații puteau săvârși și alte tipuri de abuzuri față de populația civilă, cum erau fost furturile sau rechizițiile ilegale de animale. De multe ori, oamenii își ascundeau averile prin păduri, văgăuni muntoase sau în alte sate mai ferite de război. La 16 august 1669, aflat în cetatea Gherla, Mihail Apafi, principele Transilvaniei, le scria judeului primar și celorlalți jurați ai orașului Bistrița despre faptul că, ținând seama de plângerea iobagului său Grigore Orosz, le cere să ia măsuri pentru plata celor 8 miei ce i s-au luat acestuia, pe nedrept, de către locuitorii satului Unirea din district, cu prilejul adăpostirii oilor din calea soldaților (Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale, 1669). Și în această situație făptuitorii puteau răspunde, cel puțin teoretic, în fața comandanților lor. Însă știm foarte bine că, pe timpul războaielor, se puteau întâmpla multe abuzuri și nenorociri, iar ofițerii puteau fi mai degrabă preocupați de salvarea propriilor vieți decât de împărțirea dreptății.

Să mai spunem că în armată funcționa și un sistem de recompense destul de generos, de care beneficiau soldații care se evidențiau pe câmpul de luptă. În baza dreptului de război, exista obligația șefilor oștirii în ce privește plata *soldelor și acordarea gradelor demnităților*, oferirea *coroanei cu lauri* sau *recompensarea cu lanț din aur*. Cei victorioși aveau drept *asupra prăzii de război*, beneficiind de *împărțirea justă a acesteia între participanți, după aportul fiecăruia* (Werböczy, 1897/2007)

În secolul al XVIII-lea, pe măsură ce integrarea Ardealului în Imperiul Habsburgic se consolida, sarcina coordonării structurilor de securitate internă și externă va fi preluată de austrieci. Organizarea militară a Marelui Principat va căpăta noi dimensiuni, va cunoaște instituții noi și legiuiri moderne, iar înființarea regimentelor grănicerești de-a lungul lanțului carpatic va duce la securizarea frontierelor și la asigurarea unui climat de pace în arealul transilvan.

BIBLIOGRAFIE

- Andea S. (2003). Instituțiile centrale și locale în Transilvania. În V. Căndeș (Ed.), *Istoria românilor* (Vol. V, p.725-127). București: Editura Enciclopedică.
- Ardelean, F. I. (2011). Military Justice, Regulations and Discipline in Early Modern Transylvanian Army. *Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica*, Sibiu, VIII(1), 185-191.
- Ardelean, F. I. (2019). *Organizarea militară a principatului Transilvaniei*. Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane.
- Holban, M. (Coord.), Alexandrescu-Drescu Bulgaru, M. M., & Cernovodeanu, P. (1973). *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI. Editura Științifică: București, 149-150.
- Constituțiile Aprobate ale Transilvaniei (1653)*. (L. Marcu, ed.). (1997). Cluj-Napoca: Editura Dacia
- Davies N. (2005). *God's playground. A history of Poland, By the Origins to 1795*. New York: Oxford University Press Inc.
- Dáné, V. (2006). *Az őnagysága széki igy delibérala. Torda vármegye fejedelemségkori birósági gyakorlata*. Debrecen-Kolozsvár: Erdélyi Tudományos Füzetek, 259, Ed. Erdélyi Múzeum - Egyesület és a Debreceni Egyetem Történelmi Kiadványa.
- Dörner A. (2003). Transilvania între stabilitate și criză (1457-1541), În I. A. Pop, & T. Nágler (Ed.), *Istoria Transilvaniei* (vol. I, p. 183-324). Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane.
- Edictum militare. Tempore partialis insurrectionis, datum anno 1671, die 10, Junii, Albae Juliae*. (1892). În S. Szilágyi (Ed.), *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae - Erdély Országgyűlési emlékek* (1883). (Vol. XV). Budapest: Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Hossu V. (2003). *Nobilimea Chioarului*. Baia Mare: Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”.
- Jónás I. (1964). Appréciation de la campagne polonaise de 1657 en Transylvanie. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Historica, Tomus VI*, 109-121.
- Kádár, J., Tagány, K., & Réthy, L. (1901). *Szolnok-Doboka Vármegye Monographiája* (Vol. I). Dej: Demeter és Kiss könyvnyomdájában.
- Kraus G. (1965). *Cronica Transilvaniei, 1608-1665*. București: Editura Academiei RPR.
- Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae - Erdély Országgyűlési emlékek. Vol. IV, VI, IX*. (S. Szilágyi, Ed.) (1878, 1881, 1883). Budapest: Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Pál E. (2006). *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale, 895-1526*. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Pokoly J. (1901). Istoria instituției comitatului. În J. Kádár, K. Tagány, & L. Réthy (ed.), *Szolnok-Doboka Vármegye Monographiája* (vol. I, p. 345-350). Dej: Demeter és Kiss könyvnyomdájában.
- Pop, I. A. (2003). Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea (cca. 1300-1456). În I. A. Pop, T. Nágler (Ed.), *Istoria Transilvaniei* (vol. I, p. 233-282). Cluj-Napoca: Institutul Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane.
- Rusu, G. V. (2004). Cronicari, călători și proiecte polone ale principilor ardeleni. Campania din Polonia a lui Gheorghe II Rákóczi (1657). În N. Edroiu, & I. A. Pop (ed.), *Studia mediaevalia* (Vol. I, p. 229-252). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Sebestyén G. (1992). *Cetatea Făgărașului*. București: Editura Tehnică.
- Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale. (1669). Fond Primăria Orașului Bistrița, Seria I, 17.540.
- Werbőczy I. (2007). *Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Incliti Regni Hungariae per magistrum Stephanum de Werbewcz, personalis presentle regle majestatis locum tenentem*. În Moldovan I. F. (Ed. Și Trad.), *Originea și evoluția instituției jurătorilor la români*. Dej: Editura Texte (lucrarea inițială apărută în 1897).